

اثرات استقلال خواهی اقلیم کردستان عراق بر انسجام ملی مناطق کردنشین ایران*

مصطفی قاسمی حیدری - دکتر بهناز اژدری - دکتر مجید معصومی

This is an open access article under the CC BY license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>). **چکیده**

استقلال خواهی اقلیم کردستان عراق و تاثیر عوامل خارجی بر مباحث قومی ایران به دلیل مجاورت و پیوندهای قومی، مذهبی، فرهنگی و زبانی اقلیم کردستان عراق با مناطق کردنشین ایران در تشدید مطالبات قومی و تبدیل استقلال خواهی این اقلیم به عنوان کانون و محور هم‌گرایی مناطق کردنشین ایران با کردهای اقلیم کردستان عراق نقش اساسی داشته و موجب بحران قومی و تضعیف انسجام ملی مناطق کردنشین ایران شده است. هدف این مقاله تبیین و بررسی اثرات استقلال خواهی اقلیم کردستان عراق بر انسجام ملی مناطق کردنشین ایران می‌باشد و با بهره‌گیری از ابزار فیش‌برداری و روش توصیفی - تحلیلی به این پرسش پاسخ می‌دهد که استقلال خواهی اقلیم کردستان عراق چه تاثیری بر انسجام ملی مناطق کردنشین ایران داشته است؟ یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد استقلال خواهی اقلیم کردستان عراق از طریق تهدیدهای فرهنگی، تهدیدهای سیاسی (مطالبات قومی و تجزیه طلبانه، قومیت و هویت، ناسیونالیسم قومی، فدرالیسم عراقی) و تهدیدهای اقتصادی موجب تضعیف انسجام ملی مناطق کردنشین ایران شده است.

کلیدواژگان

استقلال خواهی، اقلیم کردستان عراق، انسجام ملی، تهدیدهای نرم امنیتی، جمهوری اسلامی ایران، مناطق کردنشین ایران.

* این مقاله برگرفته از پایان‌نامه مصطفی قاسمی حیدری با عنوان: «نقش استقلال خواهی اقلیم کردستان عراق در تهدیدهای امنیتی استان کردستان جمهوری اسلامی ایران (۲۰۱۲-۲۰۱۷)» است.
دانشجوی دکتری علوم سیاسی، واحد بافت، دانشگاه آزاد اسلامی، بافت، ایران.
نویسنده مسئول، استادیار گروه علوم سیاسی واحد بافت، دانشگاه آزاد اسلامی، بافت، ایران. / ایمیل:

ajdari@iaubaft.ac.ir

استادیار گروه علوم سیاسی واحد بافت، دانشگاه آزاد اسلامی، بافت، ایران.

مقدمه

تنوع گروه‌های قومی و مذهبی در کشورهای با اقلیت‌های قومی آتش زیر خاکستری است که هر لحظه به گسل‌های فعال منازعه تبدیل شده و تهدیدی بالقوه و بالفعل برای انسجام ملی این کشورها می‌باشد. در واقع استقلال‌خواهی گروه‌های قومی و مذهبی برای انسجام ملی دولت‌های دارای اقلیت‌های قومی و مذهبی بسیار تهدیدزا و از چالشی‌ترین مباحث سیاسی و امنیتی ایران در حوزه انسجام ملی و تاثیرپذیری آن از تحولات خارجی و نقش این عوامل در گسترش بحران قومی بوده است. لذا استقلال‌خواهی اقلیم کردستان عراق تاثیر مستقیمی بر ناسیونالیسم قومی و تجزیه‌طلبی^۵ دارد و بستر مناسبی برای مناطق کُردنشین ایران فراهم کرده تا با تاثیرپذیری از این اقلیم اهداف فرهنگی، سیاسی و اقتصادی‌شان را از جمهوری اسلامی مطالبه نمایند.

بر مبنای ابعاد امنیتی بیان شده در نظریه مجموعه‌ی امنیتی منطقه‌ای بوزان تهدیدهای نرم امنیتی استقلال‌خواهی اقلیم کردستان عراق ابعاد مختلف امنیت ایران و سایر کشورهای دارای مناطق کُردنشین را تحت تاثیر قرار داده و قومیت را به معضلی کلیدی برای این کشورها و ایران تبدیل کرده است. براساس این نظریه دو کشور ایران و عراق در یک مجموعه امنیتی منطقه‌ای قرار دارند و هرگونه تحولی در یک عضو (اقلیم کردستان عراق) بر عضو دیگری (مناطق کُردنشین ایران) تاثیرگذار می‌باشد. بنابراین استقلال‌خواهی این اقلیم نه فقط نقش موثری در تضعیف انسجام ملی مناطق کُردنشین ایران دارد، بلکه می‌تواند محرک بالقوه‌ای برای دست‌یابی سایر اقوام ایرانی به مطالبات قومی‌شان باشد. با توجه به آنچه بیان شد سوال اصلی این مقاله این است که تهدیدهای نرم امنیتی استقلال‌خواهی اقلیم کردستان عراق چگونه موجب تضعیف انسجام ملی مناطق کُردنشین ایران شده است؟ پاسخ احتمالی این است که استقلال‌خواهی اقلیم کردستان عراق از طریق تهدیدهای فرهنگی، تهدیدهای سیاسی و تهدیدهای اقتصادی موجب تضعیف انسجام ملی مناطق کُردنشین ایران شده است. در این جا بحث نظریه‌ی مجموعه امنیتی منطقه‌ای بوزان به‌عنوان چارچوب نظری تشریح گردیده است تا در قالب آن فرضیه پژوهش مورد آزمون قرار گرفته و تقویت شود. هم‌چنین نویسنده تلاش دارد از طریق روش توصیفی - تحلیلی به بررسی و تقویت فرضیه خود بپردازد. روش توصیفی - تحلیلی تلاش می‌کند که شاخص‌های تجربی را در راستای تأیید فرضیه به کار گرفته و آن‌ها را به کمک استدلال عقلانی تحلیل نماید.

¹ Ethnic Minorities

² National Cohesion

³ Independence

⁴ Ethnic Nationalism

⁵ Separatism

⁶ Regional Security Complex

البته اشتراکات قومی^۱ میان مناطق کردنشین ایران و عراق بسترهای تهدید را پس از همه‌پرسی استقلال‌خواهی اقلیم کردستان عراق افزایش داده است. به‌عنوان نمونه شادی و پای‌کوبی مناطق کردنشین ایران پس از انتخاب جلال طالبانی به ریاست جمهوری عراق و تصویب قانون اساسی عراق - که حقوق قومیتی^۲ را به رسمیت شناخته است - این شائبه را در میان مناطق کردنشین ایران القاء نموده که می‌توان با تحریک احساسات قوم‌گرایانه فضای ملتهب‌گونه‌ای را در این مناطق به‌وجود آورد. این پژوهش تلاش می‌کند این واقعیت را به کمک مجموعه امنیتی منطقه‌ای که برداشت موسع و چندبعدی از مسائل امنیتی دارد، ترسیم نماید.

۱- پیشینه تحقیق

موضوع استقلال‌خواهی اقلیم کردستان عراق و این که می‌تواند به‌عنوان یک بازیگری جدید منشاء تحولات و تأثیرهایی در جایگاه مرکز برای پیرامون خود باشد، مورد توجه محققان قرار گرفته و در این باره پژوهش‌هایی صورت گرفته است. برای مثال حسن بوژمهرانی و مهدی پوراسلامی (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان «خودمختاری کردستان عراق و چالش‌های پیش روی جمهوری اسلامی ایران» (Hassan Bozhmehrani & Mahdi Poureslami, 2015: 43-76) با روش تبیینی - علی به بررسی خودمختاری اقلیم کردستان عراق و افزایش اختیارات سیاسی این اقلیم که به یک الگوی برتر سیاسی - اجتماعی برای کردها تبدیل شده و موجب تقویت گرایش‌های تجزیه‌طلبانه در مناطق کردنشین ایران گردیده، پرداخته، سپس نتیجه‌گیری می‌کند که تقویت احساسات ناسیونالیسم قومی در میان مناطق کردنشین ایران که متأثر از استقلال‌خواهی کردهای عراقی می‌باشد، تهدیدی جدی برای تمامیت ارضی و انسجام ملی ایران می‌باشد.

زهره پیشگاهی فرد و بهرام نصراللهی‌زاده (۱۳۹۱) در مقاله «پیامدهای تشکیل حکومت ناحیه‌ای کردستان عراق در کردستان ایران» (Pishgahifard & Nasrollahizadeh, 2012: 189-206) با روش توصیفی - تحلیلی ابتدا تصویر کلی از تحولات نوین کشور عراق بعد از سقوط صدام و استقرار نظام سیاسی جدید با تأکید بر وضعیت کردهای عراق در مقیاس ملی، ناحیه‌ای و ابعاد آن ارائه داده، سپس به تجزیه و تحلیل این تحولات و پیامدهای احتمالی آن بر نواحی کردنشین ایران می‌پردازد و نتیجه‌گیری می‌کند که تشکیل حکومت ناحیه‌ای کردستان عراق موجب احیاء مجدد ناسیونالیسم قومی گردد، تقویت هویت و فرهنگ کردی شده و توجه افکار عمومی مناطق کردنشین ایران را به خود جلب و قلمرو این حکومت را به کانون تحولات کردی تبدیل کرده است.

¹. Ethnic Subscriptions

². Ethnic Rights

سیدعارف موسوی‌نیا (۱۳۹۶) در مقاله «بررسی تاثیر رسانه‌های اقلیم کردستان عراق بر امنیت جمهوری اسلامی ایران» (Mousavinia, 2017: 1-18) با روش توصیفی- تحلیلی به بررسی شکل‌گیری حکومت منطقه‌ای کردستان عراق به منزله کانون تهدید- فرصت‌دَر مرزهای غربی ایران پرداخته و نتیجه‌گیری می‌کند که رسانه‌ها در جهان امروز در سطوح سیاسی و اجتماعی تاثیرگذار هستند و فعالیت رسانه‌ای احزاب و گروه‌های تجزیه‌طلب‌گُردی مستقر در کردستان عراق با بهره‌گیری از توان‌مندی‌های رسانه‌ای این اقلیم موجب تحریک‌گُردهای ایران و تقویت تجزیه‌طلبی در این مناطق گردیده‌اند.

اصغر بیات و دیگران (۱۳۹۷) در مقاله «تحولات کردستان عراق و تاثیر آن بر سیاست‌گذاری امنیتی جمهوری اسلامی ایران» (Asghar Bayat & et.al., 2018: 101-132) با روش آینده‌پژوهی به بررسی استقلال‌خواهی اقلیم کردستان عراق و تهدیدهایی که از سوی این اقلیم امنیت ایران را به‌مخاطره می‌اندازد، پرداخته و نتیجه‌گیری می‌کند که استقلال‌خواهی اقلیم کردستان عراق موجب تقویت هم‌گرایی‌گُردها با یکدیگر و افزایش واگرایی مناطق‌گُردنشین ایران از دولت مرکزی ایران خواهد شد.

نصری و رضایی (۱۳۹۸) در مقاله با عنوان «مهم‌ترین تهدیدهای فراروی جمهوری اسلامی ایران در اقلیم کردستان عراق» (Nasri & Rezaei, 2019: 168-197) با روش توصیفی- تحلیلی به بررسی مهم‌ترین تهدیدهای استقلال‌خواهی اقلیم کردستان عراق که می‌تواند امنیت ایران را تحت‌الشعاع قرار دهد، پرداخته و نتیجه‌گیری می‌کند که این تهدیدها ماهیت هویتی- سیاسی دارند و در بلندمدت نیز حرکت‌های قوم‌گرایانه و تجزیه‌طلبانه مناطق‌گُردنشین ایران تقویت خواهد شد و درواقع تلاش اقلیم کردستان عراق برای کسب استقلال به‌منزله تهدید تمامیت ارضی و انسجام ملی ایران می‌باشد.

اگرچه پژوهش‌های متعددی در زمینه تاثیر تحولات اقلیم کردستان عراق بر مناطق پیرامونی به‌ویژه مناطق‌گُردنشین ایران صورت گرفته است، اما ایراد اساسی به این پژوهش‌ها وارد است که به شاخص‌های تهدیدهای نرم امنیتی استقلال‌خواهی اقلیم کردستان عراق (تهدیدهای فرهنگی، سیاسی و اقتصادی)^۱ که موجب تضعیف انسجام ملی مناطق‌گُردنشین ایران^۲ گردیده، کم‌تر توجه شده است، لذا پژوهش حاضر هم به‌لحاظ موضوع و هم به‌لحاظ چارچوب نظری با سایر نوشتارها متمایز می‌باشد و جنبه نوآوری این پژوهش را توجیه می‌کند و نتایج آن می‌تواند برای مراکز دانشگاهی، پژوهشی و حتی مراکز سیاسی و امنیتی مفید باشد.

^۱. Threat-Opportunity

^۲. Cultural, political & economic threats

^۳. Weakening the national unity of the Kurds of Iranian Kurdistan

۲- چارچوب نظری: مجموعه امنیتی منطقه‌ای

مجموعه امنیتی منطقه‌ای در تجزیه و تحلیل مسائل امنیت بین‌الملل، سطح تحلیل منطقه‌ای را به‌عنوان چارچوب خود انتخاب نموده و بدان متکی است. این نظریه مبتنی بر این فرض است که جنگ سرد جهان را به‌سوی ناامنی سوق می‌دهد. در این نظریه حرکت یک‌باره جهان به‌سوی ناامنی ناشی از تاکیدات مکاتب واقع‌گرایی و جهان‌گرایی می‌باشد. در واقع «واقع‌گرایی با برداشتی از دولت به‌عنوان تنها موضوع امنیت و جهان‌گرایی با تعبیری از نظام بین‌المللی به‌عنوان یگانه عامل امنیت از پیدایی حرکت‌های اصلی منطقه غفلت ورزیده، لذا از طریق فهم کارکرد واحدهای مجزا نمی‌توان امنیت‌شان را درک کرد و باید به‌وسیله فهم پویش‌های امنیت منطقه‌ای درک بیش‌تری از امنیت یافت. چراکه مسائل امنیتی کشورها در اشکال مختلف به‌قدری به‌هم گره خورده‌اند که امکان تحلیل جداگانه‌ی آن‌ها وجود ندارد» (Buzan & Waever, 2009: 55).

بوزان منظومه قدرت‌را تابعی از مناطق می‌داند و معتقد است که «منظومه قدرت توجه محوری به جایگاه مناطق و اهمیت ژئوپلیتیک آن‌ها در منظومه قدرت جهانی است و تحلیل‌ها نمی‌تواند در سطوح کلان و خرد پاسخ‌گوی مناسبی در تغییرات ایجادشده در ابعاد و مرجع امنیت باشد» (Buzan, 1991: 70). مطابق با این نظریه برای این که دولت‌ها یا واحدها از کیفیت مجموعه امنیتی منطقه‌ای برخوردار باشند، باید تا اندازه‌ای از نظر امنیتی نسبت به هم وابستگی متقابل داشته باشند و برای تبدیل آنان به مجموعه متصل و درعین حال مجزای از مناطق امنیتی پیرامونی کفایت کند.

بوزان و ویوورث‌تکید می‌کنند «امنیت هیچ کشوری متکی به خود نبوده و نمی‌توان صرفاً در سطوح ملی به تحلیل امنیت بسنده کرد. هم‌چنین سطوح بین‌المللی بسیار کلی و فهم لازم از امنیت برای کشورها را ندارد. لذا سطح منطقه‌ای به‌عنوان سطح تحلیل مناسب بوده و مجموعه امنیتی منطقه‌ای هر دو مؤلفه ملی و جهانی را دارد. در واقع هم وابستگی متقابل امنیتی لحاظ شده و هم از گستردگی بیش‌از حد گستره امنیت پرهیز گردیده و امنیت ملی و بین‌المللی در سطوح منطقه‌ای بر یکدیگر تأثیرگذار بوده است» (Buzan & Waever, 2009: 55-56). «مجموعه امنیت منطقه‌ای بوزان در واقع چارچوب مفهومی است که دربرگیرنده ساختارهای امنیت بین‌المللی یعنی مناطق

¹. Realism

². Globalization

³. Regional Security Scans

⁴. The System of Power

⁵. Interdependence

⁶. Buzan & Waever

است و شامل مدلی از امنیت منطقه‌ای می‌شود که براساس آن امکان تبیین و پیش‌بینی تحولات درون هر منطقه وجود دارد» (Moradi, 2019: 8).

از نظر بوزان و ویوور «ساختار بنیادین یک مجموعه امنیتی منطقه‌ای چهار متغیر دارد: مرز که مجموعه امنیتی منطقه‌ای را از همسایگانش جدا می‌کند. ساختار آنارشیک^۱ و مجموعه امنیتی منطقه‌ای از دو یا چند واحد خودمختار تشکیل شده و قطبیت^۲ بیان‌گر ساختار و توزیع مادی قدرت در نظریه مجموعه امنیتی منطقه‌ای و ساخت اجتماعی^۳ که مبتنی بر الگوهای دوستی و دشمنی میان واحدهاست. دشمنی به روابط میان واحدها اشاره دارد که در آن سوءظن و هراس غالب بوده، ولی دوستی به روابط میان دولت‌ها تا انتظار حمایت و تامین امنیت تعریف می‌شود. آنان هم‌چنین به تاثیرگذاری مباحثی چون مذهب، تاریخ، تمایلات قومی، فرهنگ و جغرافیا در شکل‌گیری دوستی و دشمنی باور داشته» (Buzan & Waever, 2003: 50) و علاوه بر این چهار متغیر بر شاخص نفوذ^۴ هم تاکید دارند که اگرچه از اجزاء یک مجموعه امنیتی منطقه‌ای نیست، اما عناصر درون یک مجموعه را می‌تواند تحت‌تاثیر قرار دهد و حتی تغییراتی در آن ایجاد نماید. «نفوذ زمانی رخ می‌دهد که دولت‌های بیگانه بتوانند صف‌بندی امنیتی را با کشورهای ایجادکننده مجموعه امنیتی شکل دهند. این مهم از طریق منطق موازنه قوا^۵ که در هر منطقه وجود دارد، تسریع می‌گردد و شکل استاندارد مجموعه امنیتی منطقه‌ای نیز الگویی از موازنه قوا، ائتلاف و رقابت میان قدرت‌های اصلی منطقه می‌باشد که تاثیرگذاری نفوذ قدرت‌های بیگانه را باید به این الگو اضافه کرد» (Buzan & Waever, 2009: 58).

الگوهای دوستی و دشمنی که در میان عناصر تشکیل‌دهنده یک مجموعه امنیتی اهمیت دارند، به نظریه بوزان بعدی سازه‌انگاران داده و آن را از نظریات واقع‌گرایی مجزا نموده که تعیین‌کننده نوع الگوهای روابط حاکم بر کشورهای عضو مجموعه امنیتی منطقه‌ای هستند و دلالت دارد بر این که «توزیع قدرت نه فقط برای تعیین الگوهای منازعه در منطقه کافی نیست، بلکه دوستی‌ها و انزجار تاریخی^۶ که موجب همکاری و منازعه می‌شوند، در شکل‌گیری مجموعه‌ای از دوستی‌ها، هراس و تهدیدات تاثیر فراوانی دارند. لذا الگوهای دوستی و دشمنی متأثر از عناصری مانند

1. Anarchic Structure

2. Polarity

3. Social Construction

4. Infiltrate

5. Balance of Power

6. Constructive Structure

7. Historical Disgust

تاریخ، فرهنگ، مذهب و جغرافیا بوده» (Buzan & Waever, 2009: 16) و در ابعاد مادی و معنوی دسته‌بندی می‌شوند. «بعد مادی به اختلافات مرزی و رقابت قدرت‌ها برای سلطه منطقه‌ای^۱ و عامل معنوی هم به هویت، ایدئولوژی‌های معارض و منازعات قومی^۲ مذهبی پرداخته و در مجموع مطالعات امنیت منطقه‌ای^۳ را در چهار سطوح مورد بررسی قرار می‌دهد. در سطح داخلی، دولت‌ها و آسیب‌پذیری‌های آن‌ها مدنظر می‌باشد. سطح منطقه‌ای به نوع روابط کشورها از تعامل تا تخاصم اشاره دارد و در ابعاد بین‌المللی به جایگاه تعامل مجموعه امنیتی منطقه‌ای با قدرت‌های جهانی از منظر پویش‌های امنیتی مورد نظر است» (Osiur, 2015: 43).

بوزان با تبیین امنیت اجتماعی تاکید دارد که «تهدیدهای امنیتی با تمرکز بر شاخص‌های هویت ملی مانند ارزش‌های قومی، زبان، خرده فرهنگ‌ها و... بروز می‌یابند و برای اجرای تهدیدهای نرم امنیتی باید نقاط حساس و ضربه‌پذیر (تمامیت ارضی، انسجام ملی، اقتصاد، سیاست و فرهنگ) هر حکومت را شناسایی و به آن ضربه وارد کرد. بنابراین هدف تهدیدهای نرم امنیتی اخلال و ناآرامی‌های اجتماعی در جامعه و زوال حاکمیت است. بنابراین دو ویژگی اساسی تهدیدهای نرم امنیتی یکی اعتباری بودن آن که یک متغیری در زمانی تهدید و در زمان دیگری تهدید محسوب نمی‌گردد و دیگری نسبی بودن آن است که هر کشوری احتمال دارد متناسب با شرایط سیاسی، اقتصادی، تاریخی، اجتماعی و... مولفه‌های تهدید (اعم از مراحل ذهنی و عملیاتی) را داشته باشد. دشمن در مرحله ذهنی نقاط آسیب‌پذیر جامعه هدف و ابزارهایش را شناسایی و سپس هدف‌گذاری و سرمایه‌گذاری کرده و درنهایت آن را عملیاتی می‌کند» (Chena, 2008: 32). در واقع تهدیدهای نرم امنیتی تکیه بر «مفاهیمی چون قومیت، هویت و فرهنگ دارد و موجب تغییر زیرساخت‌های فکری، باورها و الگوهای رفتاری در حوزه‌های فرهنگی، سیاسی و اقتصادی می‌گردد، هم‌چنین بحران‌های قومیتی- هویتی را تقویت می‌کند و با هزینه کم نقش به‌سزایی در تولید بحران‌های قومیتی دارد» (Bayat & et.al., 2018: 103-104).

مجموعه امنیتی منطقه‌ای از این رو در این پژوهش مورد توجه قرار گرفته که استقلال‌خواهی اقلیم کردستان عراق ابعاد مختلف امنیت ایران و سایر کشورهای دارای سکنه‌ی کُرد را تحت‌تاثیر قرار داده و موضوع قومیت را به معضلی کلیدی برای ایران و کشورهای دارای قومیت کُردنشین تبدیل نموده است. لذا براساس نظریه بوزان دو کشور ایران و عراق در یک مجموعه امنیتی منطقه‌ای قرار می‌گیرند و هرگونه تحولی در یک عضو (اقلیم کردستان عراق) بر عضو دیگری

¹. Regional Domination

². Ethnic Conflicts

³. Regional Security

⁴. Interaction to Conflict

(مناطق کُردنشین ایران) تاثیر می‌گذارد. استقلال‌خواهی اقلیم کردستان عراق زمینه‌های هم‌گرایی مناطق کُردنشین ایران را با توجه به اشتراک فرهنگی، نژادی، قومی و مذهبی آنان با این اقلیم شعله‌ور ساخته و سبب گردیده تا مسئله قومیت از حالت عادی و سیاسی به مسئله امنیتی برای مناطق کُردنشین ایران تبدیل شود. در واقع تحول در اقلیم کردستان عراق و استقلال‌خواهی این اقلیم نه فقط نقش موثری در تضعیف انسجام ملی مناطق کُردنشین ایران دارد، بلکه می‌تواند سایر مناطق قومیتی ایران را هم تحت تاثیر خود قرار دهد.

۳- تاریخچه استقلال‌خواهی کُردها

پس از تجزیه امپراتوری عثمانی و «در پیمان سور^۲ مقرر شد که به کُردها خودمختاری^۳ داده شود، ولی این وعده‌ها عملی نشد» (Nikfar & et.al., 2018: 71) و زمینه برای ایجاد شکاف دائمی میان کُردها و دولت مرکزی فراهم گردید. «جریان قومی - کُردی از جمله تحولات مهم سیاسی در خاورمیانه بوده که بعد از جنگ جهانی دوم از کردستان ترکیه و عراق وارد کردستان ایران شد» (Alaviyan & et.al., 2019: 34) و با «مداخله اسرائیل و آمریکا موجب رشد و نفوذ سیاسی کُردها در خاورمیانه گردید» (Heidary & et.al., 2018: 111). این اقلیم به واسطه تفاوت‌های زبانی، مذهبی، تاریخی و فرهنگی با اکثریت اعراب کشور عراق دچار واگرایی^۴ بوده و «دخالت قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در امور اقلیم و رویکرد بغداد به آن نیز که معمولاً با تبعیض، محرومیت و سرکوب کُردها همراه بوده» (Khosravi & Asadi, 2018: 192)، در واگرایی کُردها از دولت مرکزی موثر بوده است.

مهم‌ترین سندی که کُردها را به رسمیت شناخته، «قانون اساسی موقت مصوب ۱۹۵۸ میلادی است که در ماده دوم آن عرب‌ها و کُردها در خاک عراق شریک هم دانسته شده و در سال ۱۹۶۳ نیز قانون جدید تمرکززدایی^۵ با هدف دادن حق اختیارات رسیدگی به امور اداری و محلی در مناطق کُردنشین به کُردها به تصویب رسید» (Ghorbaninezhad, 2019: 565-566). آرزوی دیرینه کُردها سرانجام در «مارس ۱۹۷۰ از رویا به حقیقت پیوست و کُردها به موجب آن در مناطق کُردنشین به خودمختاری دست یافتند» (Asim, 2019: 5). در این سند مقرر گردید «زبان کُردی

¹. Convergence

². Covenant of Sur

³. Autonomy

⁴. Divergence

⁵. Regional & Trans-Regional Powers

⁶. Decentralization

به‌عنوان یکی از زبان‌های رسمی تدریس و امنیت شمال عراق هم به‌گُردها داده شود، اما ملامصطفی بارزانی به‌دلیل عدم ذکر نام کرکوک در قرارداد مذکور این قانون را نپذیرفت» (Blanchard, 2017: 4).

سرانجام بزرگ‌ترین خیزش توده‌ای گُردهای اقلیم کردستان عراق با حمله آمریکا به عراق آغاز گردید و این اقلیم به دو قسمت یکی «استان سلیمانیه تحت نظارت اتحادیه میهنی^۱ و استان‌های اربیل و دهوک زیر کنترل حزب دموکرات تقسیم شد» (Sumer & Joseph, 2018: 3). استقلال‌خواهی گُردهای عراقی سال‌ها بعد و با «برگزاری همه‌پرسی استقلال در این اقلیم در سپتامبر ۲۰۱۷ اگرچه با واکنش منفی دولت مرکزی عراق و قدرت‌های منطقه‌ای و فرماندهی‌های مواجه گردید، به اوج خود رسید» (Driscall & Baser, 2019: 2016). فرآیند استقلال‌خواهی گُردهای عراق را باید به‌عنوان نقطه‌ی عطفی در آینده‌ی خاورمیانه ارزیابی کرد، چراکه «احتمالاً آغازی بر فروپاشی نظم سایکس پیکو خواهد بود» (Torabi & Taherizadeh, 2019: 13).

۴- یافته‌ها

۴-۱- شاخص‌های تهدیدهای نوم امنیتی استقلال‌خواهی اقلیم کردستان عراق

این شاخص‌ها را می‌توان به تهدیدهای فرهنگی، سیاسی و اقتصادی تقسیم کرد.

۴-۱-۱- تهدیدهای فرهنگی^۳

سرنگونی صدام در سال ۲۰۰۳ گُردهای اقلیم کردستان عراق را بیش‌ازپیش به استقلال‌خواهی و حرکت به سمت تشکیل کردستان بزرگ امیدوار کرد. اقلیم کردستان عراق در این راه «ارتباطات فراملی مناطق کردنشین ایران را تقویت و از ابزار رسانه‌ای زمینه جنبش استقلال‌خواهی، خودآگاهی فرهنگی و هویتی آنان را فراهم کرده» (Nourirad & Hakimi, 2019: 207) و موجب «شکل‌گیری جنبش‌های مقاومت فرهنگی و احیای ناسیونالیسم قومی^۴ به‌عنوان محرک اصلی

^۱ Patriotic Union of Iraqi Kurdistan: اتحادیه میهنی کردستان عراق در سال ۱۹۷۵ میلادی و توسط جلال طالبانی تاسیس شد. مرکزیت این حزب استان گُردنشین سلیمانیه می‌باشد که بعد از فروپاشی حکومت صدام حسین و تشکیل حکومت خودمختاری در اقلیم کردستان عراق تحت نظارت این حزب درآمد (Abdolrahman, 2015: 151).

^۲ Iraqi Kurdistan Democratic Party: حزب دموکرات کردستان عراق در سال ۱۹۴۶ میلادی و توسط ملامصطفی بارزانی در بغداد تاسیس شد. مرکزیت این حزب استان گُردنشین اربیل می‌باشد که بعد از فروپاشی حکومت صدام حسین و تشکیل حکومت خودمختاری در اقلیم کردستان عراق استان‌های اربیل و دهوک تحت نظارت این حزب درآمد (Valadbeigi, 2016: 125).

^۳ Cultural Threats

^۴ Ethnic Nationalism

خواست‌های قومیتی و هویتی در این مناطق گردید» (Ahi, 2019: 81). اقلیم کردستان عراق با اقدامات فرهنگی (برگزاری همایش‌ها در تجلیل از چهره‌های مشهور کُرد ایرانی مانند جشنواره نکوداشت قاضی محمد و اجرای موسیقی‌های کُردی توسط کُردهای ایرانی) به نوعی استقلال‌خواهی مناطق کُردنشین ایران را به نمایش گذاشته و با «بیش از ۹۰۰ رسانه تلاش دارد بر افکار عمومی مناطق کُردنشین ایران تاثیرگذار باشد و این نشانه توان‌مندی نرم و تأثیرگذار اقلیم کردستان عراق می‌باشد و عنصر کُردایتی‌در این اقلیم به‌شدت قومی شده و با مفاهیمی نظیر خودگردانی^۲ و ایدئولوژی‌های فراسرزمینی^۳ پیوند تنگاتنگی دارد و با آن گره خورده است» (Qaderzadeh & Mohammadzadeh, 2018: 38).

تصویب قانون اساسی عراق، مطرح‌شدن زبان کُردی به‌عنوان یکی از دو زبان رسمی، رسمیت‌یافتن فدرالیسم و برگزاری انتخابات محلی کُردها «در اغلب نشریات محلی و محافل عمومی مناطق کُردنشین ایران و نزد نخبگان سیاسی بازتاب داشته و در مواردی منجر به تجمعات اعتراضی در شهرهای سندح و مریوان گردید» (Nadimi, 2017: 4). شادمانی تعداد زیادی از کُردهای این مناطق به مناسبت انتخاب جلال طالبانی به‌عنوان رئیس‌جمهور عراق و مسعود بارزانی به‌عنوان رئیس‌حکومت خودگردان اقلیم کردستان عراق نمونه‌ای از نقش‌پذیری عاطفی و روحی مناطق کُردنشین ایران است. اقدامات فرهنگی این اقلیم در ترویج فرهنگ، تاریخ و زبان کُردی و انتشار آن توسط رسانه‌ها «موجب گسترش علاقه کُردهای این مناطق به این اقلیم گردیده، محبوبیت آن را افزایش داده و از آن یک الگوی ایده‌آل و آرمانی در اذهان مناطق کُردنشین ایران ساخته است» (Barkey, 2019: 2).

اقلیم کردستان عراق در حوزه‌های رسانه و ارتباطات نیز تاثیر جدی بر مناطق کُردنشین ایران داشته و «ده‌ها کانال تلویزیونی، ماهواره‌ای و رادیویی، صدها نشریه و هزاران سایت اینترنتی فرصت‌های بزرگی را در جهت خدمت به ترویج فرهنگ و هویت کُردی فراهم کرده و سهم اخبار مربوط به مناطق کُردنشین ایران نیز در رسانه‌های این اقلیم به‌ویژه شبکه‌های ماهواره‌ای قابل‌توجه بوده و بر مخاطبان کُردی تاثیرگذار بوده است. قلمرو توان‌مندی رسانه‌ای این اقلیم موجب اتصال تحولات مربوط به مناطق کُردنشین ایران به نظام بین‌الملل گردیده، به‌طوری‌که موجب آشنایی رسانه‌های بین‌المللی و سازمان‌های غیردولتی با مسائل کُردها گردیده است» (Gholami Razini & et al., 2019: 17-18). با توجه به موارد پیش‌گفته عناوین تهدیدهای فرهنگی که موجب تضعیف انسجام ملی مناطق کُردنشین ایران گردیده، در جدول ۱ آمده است.

^۱. The Kurdish Element

^۲. Self-regulation

^۳. Extraterrestrial Ideologies

ردیف	تهدیدهای فرهنگی
1	خیزش جنبش‌های مقاومت فرهنگی و زایش گرایش‌های تجزیه‌طلبانه و واگرایی از دولت مرکزی در مناطق کردنشین ایران
2	تبدیل شدن این اقلیم به مرکز عاطفی و آمال ۷ میلیون کرد ایرانی
3	برپایی جشنواره‌های فرهنگی در این اقلیم با هدف تهییج قومیت‌گرایی در مناطق کردنشین ایران

جدول ۱- تهدیدهای فرهنگی استقلال‌خواهی اقلیم کردستان عراق در مناطق کردنشین ایران

Table 1- Cultural threats to the independence of the Iraqi Kurdistan region in the Kurdish regions of Iran

Source: (Qaderzadeh & Mohammadzadeh, 2018: 38); (Nadimi, 2017: 4); (Ahi, 2019: 81)

۴-۱-۲- تهدیدهای سیاسی^۱

هر نظام سیاسی برای حفظ بقای خود نیازمند ثبات سیاسی و انسجام ملی است. لذا «برانگیختن شکاف‌های قومی، نژادی، مذهبی و نافرمانی‌های مدنی^۲ در جامعه می‌تواند به بحران هویت و مشروعیت منجر گردد. مجموعه این موارد قدرت نرم^۳ یک نظام سیاسی را کاهش می‌دهد» (Jafarzadeh & et.al., 2018: 102-103) و به‌طور طبیعی آن نظام را در برابر تهدیدهای نرم امنیتی آسیب‌پذیر می‌کند. به‌دنبال استقلال‌خواهی کردهای عراقی که با حمله ائتلاف غرب «در دهه ۱۹۹۰ به کشور عراق به اوج خود رسید، مناطق کردنشین ایران نیز متأثر از تحولات این اقلیم سطح مطالبات قومی خود را از دولت مرکزی افزایش داده و خواهان آزادی فرهنگ و آموزش زبان رسمی کردی، رفع تبعیض اقتصادی، اجتماعی و حق مشارکت فعال سیاسی شده و تاکید دارند مشابه کردهای این اقلیم باید به این امتیازات دست یابند» (Hassanzadeh, 2018: 1). به‌طوری‌که «در زمان دولت اصلاحات اولین شرط مشارکت کردها در انتخابات ۱۳۸۴ به‌رسمیت شناختن حقوق قومی کردهای این مناطق بوده است. کردها به مطالبات دیگری از جمله آزادی نشر مطبوعات کردی و جذب نیروهای قومیتی در بدنه دولت هم تاکید نمودند» (Shafieinia & Ahmadi, 2018: 184). پیامد ناگوار بی‌توجهی به این قبیل مطالبات را می‌توان در «کاهش معنادار میزان مشارکت کردها همانند سه انتخابات دوره دوم شوراهای اسلامی، دوره هفتم مجلس و دوره نهم ریاست جمهوری مشاهده کرد» (Nasri & Morsali, 2019: 93). این رویداد و نظایر آن نشان می‌دهد تهدیدهای نرم امنیتی استقلال‌خواهی اقلیم کردستان عراق در تضعیف انسجام ملی مناطق کردنشین ایران صرفاً به فرد یا گروه خاصی از کردهای این مناطق منتهی نمی‌شود، بلکه مردم عادی و نخبگان سیاسی کشور هم از این مسئله تاثیرپذیر بوده‌اند.

¹. Political Threats

². Civil Disobedience

³. Soft Power

⁴. Discrimination

به‌نظر می‌رسد رهبران کردستان عراق با وجود دستیابی به فدرالیسم و خودمختاری «به‌دنبال تحقق آرزوی دیرینه خود (تاسیس دولت کردستان بزرگ متشکل از همه مناطق کُردنشین عراق، ترکیه، سوریه و ایران) هستند» (Turnbull, 2019: 2) و این خواسته آنان را می‌توان در صحبت‌های یکی از رهبران کُرد عراقی به‌نام نیچروان بارزانی که عنوان کرده بود «باید بپذیرید کُردها یک ملت هستند و آن‌ها نیز حقوقی دارند» (Kheiri & et.al., 2018: 100)، مشاهده کرد. بنابراین فدرالیسم عراقی^۱ یک تهدید جدی است و با ترویج این ایده بحران نامنی مناطق کُردنشین ایران را فرا خواهد گرفت و درنهایت موجب شکل‌گیری شورش‌های قومی، مذهبی در این مناطق می‌گردد.

مهم‌ترین مشکلی که فدرالیسم عراقی می‌تواند برای مناطق کُردنشین ایران ایجاد نماید، فراهم کردن زمینه‌های روانی الگوسازی فدرالیسم و تأثیر ایدئولوژیک آن بر اذهان کُردهای این مناطق مشابه آن‌چه که در اقلیم کردستان عراق تحت‌عنوان خودمختاری رخ داده است، می‌باشد. هر کُرد ایرانی که به اقلیم کردستان عراق مسافرت می‌کند، در مسیر راه و در کنار جاده‌ها و منازل مجلل تغییرات اساسی را از نزدیک مشاهده می‌نماید که تا آن روز حتی مشابه آن را در مناطق کُردنشین ایران به چشم خود ندیده بود و در این شرایط می‌توان تصور کرد که کُردهای ایرانی متردد به این اقلیم در ذهن خود درحال ساختن الگویی مشابه این اقلیم در مناطق کُردنشین ایران هستند. آنان با مشاهده «آثار فدرالیسم و خودمختاری در اقلیم کردستان عراق راه‌های چگونه رسیدن به آن‌چه را که دیده و لمس کرده‌اند، در سر می‌پروراندند. لذا هرچه کُردهای عراقی در دولت مرکزی از نقش برجسته‌تری برخوردار گردند، در مقابل نیز مناطق کُردنشین ایران این توقع را از دولت جمهوری اسلامی دارند که مشابه آن‌چه در نتیجه فدرالیسم عراقی برای کُردهای عراقی فراهم گردیده، برای آنان هم مهیا گردد. موضوع دیگری که می‌تواند تأثیرگذاری فدرالیسم عراقی را بر اذهان مناطق کُردنشین ایران برجسته‌تر نماید، گروه‌های تجزیه‌طلب^۲ کومله^۳، دموکرات^۴ و پژاک^۵ است که با مقایسه اوضاع کُردهای عراقی در قبل و بعد از خودمختاری در تولید نارضایتی کُردها از جمهوری اسلامی و ناامن‌سازی اوضاع داخلی این مناطق نقش اساسی دارند» (Mennati & Hadian, 2019: 156).

پس از تصویب فدرالیسم عراقی شهرهای مناطق کُردنشین ایران از امتیازات سیاسی که اقلیم

¹. Iraqi Federalism

². Demolition Groups

³. Komala Party

⁴. Democratic Party

⁵. PJAK Party

کردستان عراق به‌دست آورده‌اند، به‌عنوان یک پیروزی بزرگ برای قوم کُرد یاد کرده که باید مورد پی‌گیری کُردهای مناطق کُردنشین ایران قرار گیرد. آنان در هم‌نوایی با اقلیم کردستان عراق شروع به راهپیمایی کرده، شعارهایی با مضامین مطالبات قومی سر داده و خواهان شرایطی مشابه این اقلیم برای مناطق کُردنشین ایران شدند. به‌عنوان نمونه «راهپیمایی مردم سنندج به درگیری با ماموران دولتی تبدیل شد. آنان با تجمع در مراکز اصلی شهر تعداد زیادی از اماکن دولتی و عمومی از جمله مساجد شیعیان و ناحیه مقاومت بسیج را آتش زده و تخریب کردند. مردم مریوان نیز در یکی از میادین اصلی شهر به رقص و پای کوبی پرداخته و با سردادن شعارهایی در حمایت از کومله، دموکرات و پژاک، تندیس شهید حسین فهمیده را پایین کشیدند. کُردها در شهرهای بانه و سقز هم راهپیمایی کرده و با سردادن شعارهایی علیه جمهوری اسلامی با ماموران امنیتی درگیر شدند» (Iran newspaper, 2004/03/11: 3).

به‌نظر می‌رسد با توجه به امتیازاتی که کُردهای عراقی از فدرالیسم کسب کردند، مناطق کُردنشین ایران منبعل خود را از دو زاویه یکی با مردم سایر نقاط ایران و دیگری با کُردهای عراق مقایسه خواهند کرد. از آنجایی که میزان سطح توسعه در مناطق کُردنشین ایران پائین می‌باشد، طبعاً به چیزی جز احساس تبعیض و ناکامی فکر نمی‌کنند. بنابراین می‌توان گفت که «فدرالیسم عراقی در سه حوزه فرهنگی (هم‌نوایی مناطق کُردنشین ایران با کُردهای عراق)، حوزه سیاسی^۱ (تعیین حق سرنوشت برای مناطق کُردنشین ایران) و حوزه منطقه‌ای^۲ (واگرایی مناطق کُردنشین ایران از دولت جمهوری اسلامی ایران و هم‌گرایی آنان با کُردهای عراقی) بر مباحث قومی مناطق کُردنشین ایران تاثیرگذار می‌باشد» (Nasri & Rezaei, 2019: 191-192). در مجموع مهم‌ترین بازتاب و تاثیر فدرالیسم عراقی بر بحران قومیت در مناطق کُردنشین ایران موارد زیر می‌باشد که موجب تضعیف انسجام ملی کُردهای این مناطق شده است: (۱) «ایجاد فضای امن برای فعالیت گروه‌های تجزیه‌طلب کُردی، الگوسازی فدرالیسم عراقی از سوی آنان و افزایش تهدیدهای قومی کُردها در مناطق کُردنشین ایران» (Jahangiri, 2019: 164)؛ (۲) «ایجاد فضای رسانه‌ای از سوی اقلیم کردستان عراق با هدف تاثیر بر بحران قومیت در مناطق کُردنشین ایران، افزایش مطالبات قومی، سیاسی و فرهنگی از سوی اقوام کُرد و غیرکُرد ایران» (Bigzadeh & Haghpanah, 2018: 83).

با توجه به موارد پیش‌گفته عناوین تهدیدهای سیاسی استقلال‌خواهی اقلیم کردستان عراق که موجب تضعیف انسجام ملی مناطق کُردنشین ایران گردیده، در جدول شماره ۲ به نمایش در آمده است.

¹. Political Sphere

². Regional Domain

³. Ethnic Threats

ردیف	تهدیدهای سیاسی
1	خواهان آزادی در ترویج فرهنگ، زبان، رفع تبعیض اقتصادی و اجتماعی در مناطق کُردنشین ایران مشابه اقلیم کردستان عراق
2	تلاش برای دستیابی مناطق کُردنشین ایران به قدرت سیاسی در دولت جمهوری اسلامی ایران و اداره امور محلی مناطق کُردنشین مشابه اقلیم کردستان عراق
3	بهره‌برداری گروه‌های تجزیه‌طلب کُردی از فضای سیاسی اقلیم کردستان عراق در تهییج مطالبات قومی مناطق کُردنشین ایران
4	قومیت به‌عنوان سلاح جنگی تولیدکننده ناسیونالیسم قومی و عامل محرکه نیروهای گریز از مرکز
5	ناسیونالیسم قومی عامل تجزیه‌طلبی و حرکت به سوی تاسیس دولت کُردی
6	تاکید گروه‌های تجزیه‌طلب کُردی بر زبان کُردی به‌عنوان محور جنبش‌های کُردی
7	ناسیونالیسم قومی عامل ناامنی و زایش بحران‌های قومی
8	فدرالیسم عراقی عامل بحران، ناامنی و شکل‌گیری شورش‌های قومی و مذهبی در مناطق کُردنشین ایران
9	فدرالیسم عراقی به منزله تجزیه‌ی تدریجی کشور، بی‌ثباتی و ناامنی در مرزهای غربی ایران
10	تاثیر فدرالیسم عراقی در سه حوزه فرهنگی (هم‌نوایی مناطق کُردنشین ایران با کُردهای عراق)، سیاسی (تعیین حق سرنوشت برای مناطق کُردنشین ایران) و منطقه‌ای (واگرایی مناطق کُردنشین ایران از دولت جمهوری اسلامی ایران و هم‌گرایی آنان با کُردهای عراقی)

جدول ۲- تهدیدهای سیاسی استقلال‌خواهی اقلیم کردستان عراق در مناطق کُردنشین ایران

Table 2- Political threats to the independence of the Iraqi Kurdistan region in the Kurdish regions of Iran

Source: (Hassanzadeh, 2018: 1); (Jafarzadeh & et al., 2018: 102-103)

۴-۱-۳- تهدیدهای اقتصادی^۱

استقلال‌خواهی اقلیم کردستان عراق موجب تنش میان روابط ایران با این اقلیم گردیده و بر تعاملات اقتصادی فی‌مابین نیز آثار منفی به‌جا گذاشته است. در نتیجه «ترکیه و اسرائیل با بهره‌برداری از تنش موجود میان اقلیم کردستان عراق و ایران تلاش نمودند تمام بسترهای فعالیت‌های اقتصادی ایران را در این اقلیم نابود سازند. نمونه این اتفاق در کشورهای سودان و ازبکستان رخ داده و به‌محض گسترش نفوذ اسرائیل در این دو کشور شرکت‌های ایرانی فعال در حوزه اقتصادی یا اخراج شدند و یا در سودان مورد حمله نظامی قرار گرفتند» (Aminpour & Ismaili, 2018: 5). از سوی دیگر «سرمایه‌گذاری‌های ترکیه و اسرائیل در اقلیم کردستان عراق، کُردها را از فعالیت اقتصادی ایران بی‌نیاز می‌کند» (Akhavan Kazemi & et al., 2018: 35-36).

¹. Economic Threats

هم‌چنین کردها دو رویکرد در برابر ایران دارند که هر دو رویکرد مانع نفوذ ایران خواهد بود. «رویکرد سکولار که اسلام را عامل تحلیل‌رفتن ملی‌گرایی قومیت‌گردد می‌داند و رویکرد دوم که ملی‌گرایی مذهبی سنی است و هرگونه هژمونی‌دولت شیعی در کردستان مستقل را طرد می‌کند» (Leezenberg, 2017: 6). این باور وجود دارد که پس از انقلاب اسلامی به مناطق کردنشین ایران توجه چندانی نشده است و هم‌چنان با همان وضع سابق به زندگی خود ادامه می‌دهند و برای امرار معاش خود مجبور هستند که به قاچاق روی آورند. به نظر می‌رسد برای این که وضعیت معیشتی و عمومی مناطق کردنشین ایران به شرایط بهتری تبدیل شود، ضرورت دارد ضمن توجه بیش‌تر به عمران این مناطق، فرصت‌های شغلی متنوع برای آنان ایجاد گردد.

درحالی که در گذشته وضعیت اقتصادی مردم مناطق کردنشین ایران به مراتب بهتر از اقلیم کردستان عراق بوده، اما امروزه این اقلیم برنامه‌ها و اقدامات گسترده‌ای را برای توسعه و آبادانی درپیش گرفته و برتری اقتصادی و رفاه اجتماعی این اقلیم توانسته است، توجه کردهای ایران را به خود جلب کند. اگر «توسعه‌نیافتگی مناطق کردنشین ایران در کنار تحولات اقتصادی اقلیم کردستان عراق قرار گیرد، می‌تواند به تشدید مباحث قومی، تقویت احساس تبعیض و شکل‌گیری نگرش حسرت‌گرایانه به اقلیم کردستان عراق به‌عنوان الگو بیانجامد» (Turki, 2020: 10). شهرهایی مانند «بانه و مریوان به بارانداز کالاهای وارداتی تبدیل شده و در نقطه مقابل نیز قاچاق گسترده کالا از مرزهای اقلیم کردستان عراق علاوه بر خسارات مالی به اقتصاد مناطق کردنشین ایران به گسترش مفاسد اقتصادی و اجتماعی انجامیده، هم‌چنین رفت‌وآمدهای غیرقانونی، حضور قاچاق‌چیان به دلیل قاچاق کالا و قاچاق تسلیحات نظامی، مناطق مرزی کردنشین ایران را به نقاط با تهدیدهای امنیتی تبدیل کرده است» (Siyafzadeh & et.al., 2019: 52). روزانه شاهد قاچاق گسترده سوخت از طریق مناطق مرزی کردنشین ایران به خاک عراق و بالعکس و ورود گسترده کالاهای مصرفی، کالاهای ضدفرهنگی توسط باندهای مافیایی^۴ از طریق اقلیم کردستان عراق به مناطق کردنشین ایران هستیم. براساس آمار ستاد مبارزه با قاچاق کالا «در سال ۱۳۹۳ مبلغ ۷۳۰ میلیارد دلار قاچاق مشروبات الکلی سهم همسایگی مناطق کردنشین ایران با اقلیم کردستان عراق بوده است» (Haghshenas & et.al., 2019: 169). با توجه به موارد پیش‌گفته عناوین تهدیدهای اقتصادی استقلال‌خواهی اقلیم کردستان عراق که موجب تضعیف انسجام ملی مناطق کردنشین ایران گردیده، در جدول شماره ۳ به شرح زیر نمایش داده می‌شود.

¹. Hegemony

². Underdevelopment

³. Aregretful Attitude

⁴. Smugglers

⁵. Mafia Gangs

ردیف	تهدیدهای اقتصادی
1	تاثیر روانی بهبود اوضاع اقتصادی اقلیم کردستان عراق بر اذهان مناطق گردنشین ایران در مقایسه با اوضاع بد اقتصادی این مناطق
2	وضعیت بد اقتصادی و نرخ بیکاری در مناطق گردنشین ایران و شکل‌گیری بازار سیاه با محوریت قاچاق کالا و مواد مخدر
3	رشد اوضاع اقتصادی اقلیم کردستان عراق در شکل‌گیری نگرش حسرت‌گرایانه به این اقلیم در اذهان مناطق گردنشین ایران
4	تبدیل مناطق مرزی گردنشین ایران به بارانداز مفاسد اقتصادی، قاچاق کالا و ناامنی اقتصادی از طریق این اقلیم به مناطق گردنشین ایران

جدول ۳- تهدیدهای اقتصادی استقلال‌خواهی اقلیم کردستان عراق در مناطق گردنشین ایران

Table 3- Economic threats to the independence of Iraqi Kurdistan in the Kurdish Regions of Iran

Source: (Siyafzadeh & et.al., 2019: 52); (Haghshenas & et.al., 2019: 169)

نتیجه‌گیری

استقلال‌خواهی اقلیم کردستان عراق علاوه بر تهدیدهای سخت امنیتی که در ابعاد نظامی ظهور می‌یابد، تهدیدهای نرم امنیتی را در حوزه‌های فرهنگی، سیاسی و اقتصادی در مناطق گردنشین ایران به همراه داشته است. بقای دولت و بازیگران دولتی در نظریه بوزان صرفاً مولفه‌های نظامی نیستند، بلکه سایر حوزه‌های فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی را هم شامل می‌شوند.

در سال‌های اخیر و با تأسیس نظام فدرالی و خودمختاری در اقلیم کردستان عراق و حضور موثر نخبگان کردی در دولت مرکزی عراق بستری فراهم شد تا گروه‌های تجزیه‌طلب کرد ایرانی تلاش کنند نسخه‌ی فدرالیسم عراقی و خودمختاری را به‌عنوان تنها گزینه‌ی مناسب برای مناطق گردنشین ایران ترویج نمایند. این رویکرد جدید در واکنش به تحولات اقلیم کردستان عراق و توجه عمیق آنان به ناسیونالیسم کردی نشان می‌دهد که اقلیم کردستان عراق به‌عنوان یکی از بازیگران جدید در منطقه می‌تواند از اهمیت فزاینده‌ای در سیاست‌های داخلی و منطقه‌ای برخوردار باشد، توجه قدرت‌های خارجی را به خود جلب کند و تهدیدهای نرم امنیتی را در مناطق گردنشین ایران رقم بزند.

مهم‌ترین مولفه‌های تهدیدهای نرم امنیتی استقلال‌خواهی اقلیم کردستان عراق بر سه حوزه فرهنگی، سیاسی و اقتصادی استوار است و این اقلیم در حوزه تهدیدهای فرهنگی توانسته است با استفاده از فضای رسانه‌ای و بهره‌گیری از عواطف و احساسات قومیتی و برگزاری برنامه‌های گسترده فرهنگی، اجتماعی، راه‌اندازی شبکه‌های ماهواره‌ای، سایت‌ها، انتشار مجلات و نشریات، همایش بزرگداشت شخصیت‌های برجسته کردی (همایش نکوداشت قاضی‌محمد) و... افکار

عمومی مناطق کردنشین ایران را تحت‌تأثیر خود قرار دهد.

این اقلیم در حوزه تهدیدهای سیاسی عامل اصلی رشد گرایش‌های قومیت‌گرایانه، هویت‌گرایی، تهییج ناسیونالیسم کردی و به‌ویژه ترویج اندیشه فدرالیسم مشابه آن‌چه که کردهای اقلیم کردستان عراق به آن دست یافتند، در مناطق کردنشین ایران می‌باشد. در واقع اثربخشی تهدیدهای سیاسی اقلیم کردستان عراق در پیوند عاطفی، ذهنی، مذهبی، نژادی و فرهنگی میان این اقلیم با مناطق کردنشین ایران نهفته است. در سال‌های اخیر جنبش‌های کردی بیش‌تر در قالب یک مقاومت اجتماعی ظاهر شده و نشانه‌های آن را می‌توان در رفتار انتخاباتی کردهای این استان از سال ۱۳۷۲ تاکنون مشاهده کرد. مهم‌ترین مشکلی که فدرالیسم عراقی می‌تواند برای مناطق کردنشین ایران ایجاد نماید، فراهم کردن زمینه‌های روانی الگوسازی فدرالیسم و انتقال آن به مناطق کردنشین ایران می‌باشد و تأثیر ایدئولوژیک آن بر اذهان کردهای این مناطق مشابه آن‌چه که در اقلیم کردستان عراق تحت عنوان خودمختاری رخ داده است، خواهد بود. در واقع یک تهدید در صورتی موثر می‌باشد که در یک بازه زمانی از مرحله‌ی اجتماعی‌شدن تا مرحله‌ی امنیت‌را سپری کند، سرانجام هدف موردنظر را نشانه گرفته و با بحران مواجه سازد.

تهدیدهای اقتصادی استقلال‌خواهی اقلیم کردستان عراق نیز به موازات تهدیدهای فرهنگی و سیاسی این اقلیم در مناطق کردنشین ایران رشد و نمو داشته است. در حالی که در گذشته مناطق کردنشین ایران شرایط اقتصادی بهتری نسبت به اقلیم کردستان عراق داشته‌اند، اما در حال حاضر این اقلیم پس از خودمختاری از توسعه اقتصادی و رفاه اجتماعی بالایی برخوردار شده و این روند موجب تقویت احساس تبعیض و شکل‌گیری نگرش حسرت‌گرایانه در مناطق کردنشین ایران گردیده است. در واقع مناطق کردنشین ایران که حدود یازده درصد جمعیت ایران را تشکیل می‌دهند، می‌توانند تحت شرایطی به‌عنوان یک نیروی گریز از مرکز و در جهت واگرایی از دولت مرکزی ایران عمل نمایند.

در مجموع استقلال‌خواهی اقلیم کردستان عراق بر مناطق کردنشین ایران تأثیرگذار بوده و ظهور جنبش‌های گریز از مرکز را افزایش داده است. در ایران علاوه بر کردها اقوام دیگری نیز زندگی می‌کنند که هر یک از آنان تحت‌تأثیر نفوذ قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای به‌نوعی داعیه‌ی استقلال‌خواهی و جدایی از دولت مرکزی را دارند. با ظهور فدرالیسم عراقی و روند تدریجی تجزیه‌طلبی در این اقلیم، مناطق کردنشین ایران در انتظار رویکردی خاص بوده و به‌نظر می‌رسد چنین مطالبه‌ای به‌صورت جدی‌تر از سوی آنان دنبال می‌شود. لذا استقلال‌خواهی اقلیم کردستان عراق شرایطی را در خاورمیانه به‌وجود آورده که در صورت عدم توجه به تهدیدهای نرم امنیتی آن می‌تواند زمینه‌ی تهدیدهای سخت امنیتی زیر را برای مناطق کردنشین ایران فراهم

¹. Centrifugal Movements

نماید: ۱) گروه‌های تجزیه‌طلب کومله، دموکرات و پژاک که در اقلیم کردستان عراق مستقر هستند، می‌توانند با سوءاستفاده از موقعیت سیاسی و جغرافیایی این اقلیم به مناطق مرزی گردنشین ایران نفوذ کرده و این مناطق را ناامن نمایند؛ ۲) حضور اسرائیل و آمریکا در این اقلیم موجب نفوذ آنان به مناطق مرزی گردنشین ایران شده و هر زمان که بخواهند می‌توانند امنیت مرزهای غربی ایران را به مخاطره اندازند.

پیشنهادها و راهکارها

برای کاهش نقش تهدیدهای نرم امنیتی استقلال‌خواهی اقلیم کردستان عراق در تضعیف انسجام ملی مناطق گردنشین ایران پیشنهادهای زیر ارائه می‌گردد:

۱) در مناطق محروم و مرزی کشور به‌ویژه در مناطق گردنشین ایران طرح‌های توسعه‌دهنده حوزه‌های فرهنگی، سیاسی و اقتصادی طراحی و اجرا شود تا از این طریق از واگرایی کردهای این مناطق از دولت مرکزی جلوگیری گردد؛ ۲) استفاده از توانمندی نخبگان کرد در مسائل سیاسی؛ ۳) ترویج هویت ملی در میان مناطق گردنشین ایران.

۱-۱- راه‌کارهای مقابله با تهدیدهای نرم امنیتی استقلال‌خواهی اقلیم کردستان عراق

از آنجایی که راه‌حل همیشگی کشورهای با جمعیت گردنشین کوتاه مدت و فیزیکی بوده، لذا به نظر می‌رسد که چالش‌گرد استمرار دارد. در واقع راه‌حل دموکراتیک نه در عراق تا قبل از صدام و نه در ترکیه و ایران تا پیش از انقلاب هیچ جایگاهی در حل بحران‌های قومی نداشته است. بنابراین راه‌کارهای مقابله با آن را باید در دو سطح منطقه‌ای و داخلی جست‌وجو کرد.

۱-۱-۱- راه‌کارهای منطقه‌ای^۱

عراق، ترکیه، سوریه و ایران در گذشته راه‌حل حذف مسئله‌ی قومیت‌های چالش‌برانگیز را برگزیده و قومیت‌ها گاه ابزاری در دست طرفین برای فشار علیه یکدیگر بوده است. این نوع جهت‌گیری حتی تا مرز قتل‌عام کردها در عراق نیز پیش رفته، به طوری که در «عملیات انفال» سال‌های ۱۹۸۸ و ۱۹۸۹ به قتل‌عام ۱۸۰/۰۰۰ کرد عراقی منجر شد» (Khalid Abid, 2019: 28-29). لذا هم‌گرایی کشورهای منطقه و امنیت‌زدایی بحران قومیتی ضروری است.

۱-۱-۱- هم‌گرایی کشورهای دارای اقلیت قومی

یکی از چالش‌های اساسی غرب آسیا گرایش به واگرایی است و پیرامون تهدیدهای مشترک

¹. Unsecured

². Western Borders of Iran

³. Development Plans

⁴. Divergence

⁵. Kurdish Elites

⁶. Ethnic Crises

⁷. Regional Solutions

این کشورها نمی‌توان یک هم‌گرایی منسجم یافت. اساساً این کشورها قومیت‌گردد را تهدیدی درون‌سرزمینی و نه منطقه‌ای تلقی نموده و تا زمان برگزاری همه‌پرسی استقلال اقلیم کردستان عراق به ابعاد منطقه‌ای آن توجهی نکرده بودند. درواقع استقلال‌خواهی اقلیم کردستان عراق نتیجه‌ی «واگرایی کشورهای منطقه نسبت به هم بوده و برای شروع هم‌گرایی منطقه‌ای باید درک مشترکی از ضرورت آن وجود داشته باشد. هم‌گرایی اخیر میان ایران، عراق، ترکیه و سوریه درباره استقلال‌خواهی‌گردها ناخواسته بوده و نهادمند نیست که باید نهادمند گردد.

۲-۱-۱- امنیت‌زدایی بحران قومیتی

امنیت‌زدایی بحران قومیتی درواقع حرکت از سوی مولفه حساسیت‌زا به مولفه امنیت‌زدایی است. در دهه‌های اخیر سیاست خارجی کشورهای خاورمیانه از رشد هویت‌های قومی و مذهبی تاثیر پذیرفته و به سمت امنیتی‌شدن رفته است. چنین روندی دولت را از نهادی عمومی به نهادی انحصاری برای گروه خاصی تبدیل می‌کند و به‌نوعی مرز بین قومیت‌ها و دولت مرکزی را به‌وجود می‌آورد که هر کدام تهدیدی علیه امنیت دیگری تلقی می‌شود. بنابراین در فضای التهابی این اقلیم لازم است، امنیت‌زدایی از عنصر قومیت دنبال شود.

۲-۱-۱- راه‌کارهای داخلی: انسجام ملی و قرار دادن اسلام به عنوان مبنای انسجام

استقلال‌خواهی اقلیم کردستان عراق سطح مطالبات قومی‌گردهای ایران را افزایش داده، لذا به‌منظور کاهش احساس تبعیض در میان اقوام راه‌کار زیر توصیه می‌گردد.

تاکید بر انسجام ملی بُعد مذهبی و ملی‌گرایی دارد. قرآن کریم همه مسلمانان را به وحدت و پرهیز از تفرقه فرا می‌خواند که «همگی به ریسمان خدا چنگ زنید و پراکنده نشوید». امام خمینی^(ه) وحدت را عامل قدرت و تفرقه را موجب سستی پایه‌ی دیانت می‌داند. رهیافت امام این بود که «در سایه وحدت توان شنیدن سخن مخالفان و در آیه برابری ناشی از وحدت زمینه اجرای عدالت و منع تبعیض نیز فراهم می‌شود» (Khomeini, 1989: 187).

رهبر انقلاب در باب اهمیت انسجام ملی ابراز داشته‌اند «منظور ما از وحدت، هماهنگی و یک‌نواختی و هم‌صدایی است تا برادران دیگر در مقابل هم قرار نگیرند و لوله‌های تفنگ دشمن به دوست منصرف نشود. حرف ما به عنوان پیام وحدت این است که مسلمانان بیایند با هم متحد بشوند و با یکدیگر دشمنی نکنند و محور هم کتاب خدا و سنت نبی اکرم^(ص) و شریعت اسلامی باشد. این حرفی است که هر عاقل منصفی آن را قبول می‌کند» (Bayanat Rahbari, 2005/05/13).

References

1. Abdulrahman, S. (2015). *History of the Patriotic Union of Iraqi Kurdistan*, Translated by Saman Soleimani, Tehran: Nashr-e-Dat. (In Persian)
2. Ahi, N. (2019). *The Impact of Regional Developments in Iranian and Turkish Politics*

- on the Ethnicity of the Kurds in Iraq*, Quarterly Journal of Social Science Studies, 5(1), 77-93. **(In Persian)**
3. Akhavan Kazemi, M., et.al. (2018). *Analysis of the relationship between Israel and Iraqi Kurdistan and its security consequences for the Islamic Republic of Iran*, Research Journal of the Islamic Revolution, 8(27), 19-40. **(In Persian)**
  4. Alaviyan, M., et.al.. (2019). *Factors and consequences of economic corruption in the Iraqi Kurdistan region*, Journal of Security Knowledge, 5(10), 33-50. **(In Persian)**
  5. Aminpour, S., Ismaili, M. (2018). *Economic relationship between the Islamic Republic of Iran and the region of Iraqi Kurdistan in the post-Saddam period*, Quarterly Journal of Studies of History and Civilization of Iran and Islam, 3(1), 1-12. **(In Persian)**
  6. Asim, D. (2019). *Kurdish Independence*, at: <https://www.politicalholidays.com/post/kurdish-independence>
  7. Barkey, H., J. (2019). *The Kurdish Awakening, Unity, Betrayal and the Future of the Middle East*, [https:// www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2019-02-12/kurdish-awakening](https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2019-02-12/kurdish-awakening)
  8. Bayat, A., et.al.. (2018). *Developments in Iraqi Kurdistan and Its Impact on the Security Policy of the Islamic Republic of Iran*, Quarterly Journal of Political and International Research, 36, 101-132. **(In Persian)**
  9. Bigzadeh, R., Haghpanah, J. (2018). *Study of intercultural relations between Iranian Kurds and Kurds in northern Iraq*, Quarterly Journal of International Cultural Relations Studies, 4(9), 73-86. **(In Persian)**
  10. Blanchard, C., M. (2017). *Kurds in Iraq Propose Controversial Referendum on Independence*, Crs Insight. [https:// fas.org/sgp/crs/mideast/IN10758.pdf](https://fas.org/sgp/crs/mideast/IN10758.pdf)
  11. Buzan, B. (1991). *people, state and fear: An Agenda for International Security Studies in the post-Cold War Era*, Boulder Lynne Rienner, Chapter 4.
  12. Buzan, B., Waever, O. (2003). *Regions & Powers, The Structure of International Security*, Cambridge: Cambridge University Press.
  13. Buzan, B., Waever, O. (2009). *Region and powers*, translated by Rahman ghahramanpoor, Tehran, Institute for Strategic Studies in Persian 8.
  14. Chena, S. (2008). *L E Cope De Copenhaguen Relations Internationales*, in *Revue Asylon*, No.4.
  15. Driscall, D., Baser, B. (2019). *Independence referendums and nationalist rhetoric: The Kurdistan Region of Iraq*,

<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01436597.2019.1617631>

16. Faraji, A. (1987). *Complete Geography of Iran*, Tehran: Ministry of Education Publications. **(In Persian)**
17. Gholami Razini, M., et.al.. (2019). *The Impact of Foreign Media on the Incidence of Terrorist Crimes in the Borders of Kurdistan Province*, Quarterly Journal of Border Science and Technology, 8(3), 1-22. **(In Persian)**
18. Ghorbaninezhad, R. (2019). *Study and Analysis of Structural Characteristics of the State Government of Iraqi Kurdistan*, Journal of New Attitudes in Human Geography, 11(4), 560-580. **(In Persian)**
19. Haghshenas, S., et.al.. (2019). *The role of poverty in the national security threats of the Islamic Republic of Iran studied in Kurdistan Province*, Quarterly Journal of the Islamic Revolution, 13(47), 153-170. **(In Persian)**
20. Hassanzadeh, A. (2018). Kurds of Iran: the missing piece in the Middle East Puzzle, <https://www.washingtoninstitute.org/fikraforum/view/kurds-of-iran-the-missing-piece-in-the-middle-east-puzzle>
21. Heidari, A., et.al.. (2018). *Israel's Strategy in Iraqi Kurdistan and the Concerns of the Islamic Republic of Iran*, Quarterly Journal of Islamic Revolution Studies, 15(54), 109-128. **(In Persian)**
22. Iran newspaper (Thursday, 03/11/2004). *re-reading the events of Kurdistan*, Number 3307, 3. **(In Persian)**
23. Jafarzadeh, O., et.al.. (2018). *Israel's threats and the strategies of the Islamic Republic of Iran against it*, Quarterly Journal of Political Science, 14(45), 99-121. **(In Persian)**
24. Jahangiri, R. (2019). *Analysis of the interests of the Zionist regime in the formation or non-formation of Greater Kurdistan*, Afagh Humanities Monthly, 28, 153-172. **(In Persian)**
25. Khalid Abid, I. (2019). *The Al- Anfal Campaign, Genocide or Politicide?*, <https://munin.uit.no/bitstream/handle/10037/16463/thesis.pdf?sequence=2&isAllowed>
26. Kheiri, M., et.al.. (2018). *Explaining the goals of the Iraqi Kurdistan Regional Government in alliance with Turkey*, World Politics Quarterly, 7(1), 81-106. **(In Persian)**
27. Khomeini, R. (1989). *Sahifa Noor*, Tehran: Center for Publishing and Preserving the Works of Imam Khomeini, 9. **(In Persian)**

28. Khosravi, A., Asadi, A. (2018). *Kurdish independence in Iraq, structural analysis and scenarios*, Strategic Studies Quarterly, 21(3), 185-212. **(In Persian)**
29. Leadership Statements, 5/ 13, 2005.
30. Leezenberg, M. (2017). raqi Kurdistan: A Porous Political Space, <https://journals.openedition.org/anatoli>
31. Mennati, A., Hadian, N. (2019). *Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran towards Iraq from the Perspective of the Balance of Threat (2003-2008)*, 7(2), 139-164. **(In Persian)**
32. Moradi, J. (2019). *Study of the causes of the presence of the advisor of the Islamic Republic of Iran in Syria*, Quarterly Journal of International Studies, 16(3), 1-21. **(In Persian)**
33. Nadimi, F. (2017). Iran's Military Options against Kurdish Independence, At: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/irans-military-options-against-kurdish-independence>
34. Naqibzadeh, A. (2019). *History of Diplomacy and International Relations from the Westphalian Pact to the Present*, Tehran: Qoms Publishing, 17th edition. **(In Persian)**
35. Nasri, Q., Morsali, F. (2019). Emerging Social Gaps and Analysis of Political Legitimacy with a Focus on Strategic Trends in Iran Today (2017-2027). Journal of Contemporary Political Research. 10(1). 81-100 **(In Persian)**
36. Nasri, Q., Rezaei, D. (2019). *The most important threats to the Islamic Republic of Iran in the Iraqi Kurdistan region*, Quarterly Journal of Strategic Studies, 9(37), 168-197. **(In Persian)**
37. Nikofar, J., et.al.. (2018). *The Impact of Internal Disputes Among Kurdish Parties on the Failure of the Independence of Iraqi Kurdistan*, Quarterly Journal of Political Research in the Islamic World, 8(4), 77-109. **(In Persian)**
38. Nourirad, F., Hakimi, Z. (2019). *The impact of the referendum on Iraqi Kurdistan in the media*, Quarterly Journal of New Media Studies, 4(14), 175-215. **(In Persian)**
39. Osiur, R. (2015). An Analysis of the Regional Security of South Asia in Post 9/11 Period: Regional Security Complex Theory Approach, Eastern Mediterranean University September 2015 Gazimagusa, North Cyprus.
40. Qaderzadeh, O., Mohammadzadeh, H. (2018). *Survey study of ethnic identity and politicization of Iranian Kurdish ethnicity*, Quarterly Journal of Strategic Research on

Social Issues in Iran, 7(1), 19-42. **(In Persian)**

41. Rajabi, M. (2019). *The position of the Iraqi Kurdistan region in the regional policies of the United States of America in West Asia*, Quarterly Journal of Political Research in the Islamic World, 9(2), 27-52. **(In Persian)**
42. Shafieinia, A., Ahmadi, Y. (2018). *Processes of socio-political discrimination and ethnic identity studied by the youth of Sanandaj and Qorveh*, Social Sciences Quarterly, 12(2), 179-212. **(In Persian)**
43. Siyafzadeh, A., et.al.. (2019). *Study of the status of informal settlements in interaction with border land use change (Case study of Baneh)*, Quarterly Journal of Urban Design Studies and Urban Research, 2(1), 45-62. **(In Persian)**
44. Sumer, F., Joseph, J. (2018). The paradox of the Iraqi Kurdish referendum on independence: contradictions and hopes for economic prosperity, At: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13530194.2018.1430533>
45. The Holy Quran, Surah Ale emran, verse 103. **(In Persian)**
46. Torabi, G., Taherizadeh, M. (2019). *Dominant Regional Trends and the Future of Order in the Middle East*, Quarterly Journal of International Studies, 16(2), 7-29. **(In Persian)**
47. Turki, H. (2020). *Political-Economic Factors Affecting Ethnic Challenges (Iranian Kurdish Ethnicity)*, Karaj Azad University Political Science Quarterly, 16(50), 1-20. **(In Persian)**
48. Turnbull, C. (2019). Masoud Barzani and Kurdish Independence, <https://www.politicalholidays.com/post/masoud-barzani-kurdish-independence>
49. Valdebeigi, B. (2016). *On the Storm: Mulla Mostafa Barzani as Narrated by the Iranian Press*, Tehran: Third Edition. **(In Persian)**
50. Zaki, Y., et.al.. (2019). *Factors Affecting the Security Approach in the Management of Border Areas of Kurdistan Province*, Journal of Geography, 17(62), 41-60. **(In Persian)**

پروشکاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی